

ΤΣΑΡΟΣ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΚΝΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΑΧΙΜΕΑΣ
ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΙΚΑΡΟΣ

ANTHONY MARRA

Η ΛΕΟΠΑΡΔΑΛΗ

ΛΕΝΙΝΓΚΡΑΝΤ, 1937

Πρώτα είμαι ζωγράφος, και μετά λογοκριτής.

Χρειάστηκε να το θυμάμαι αυτό πριν από δύο χρόνια, όταν βαριανέβαινα τρεις ορόφους για το διαμέρισμα μιας λαϊκής πολυκατοικίας όπου έμεναν η χήρα νύφη μου και ο τετράχρονος γιος της. Εκείνη μου άνοιξε, κι από την έκπληξη ανασήκωσε ελαφρά το φρύδι της. Δε με περίμενε. Δεν είχαμε ιδωθεί ποτέ.

«Με λένε Ρομάν Μιχαίλοβιτς Μάρκιν» είπα. «Είμαι ο αδελφός του άντρα σου.»

Κατένευσε, κι όπως παραμέριζε για να περάσω, έσιαξε την πιέτα της γκρίζας φούστας της. Ακόμα κι αν την είχε ταράξει η αναφορά στον Βάσκα, δεν το 'δειξε καθόλου. Φορούσε μια κίτρινη μπλούζα με μπεζ κουμπιά. Οι χωρίστρες που αυλάκωναν τα θαμπά μαύρα μαλλιά της ήταν σαν ζωγραφισμένες με κάρβουνο.

Ένα αγόρι ήταν ξαπλωμένο στο ντιβάνι, στο βαθούλωμα ανάμεσα στις μαξιλάρες. Ο ανιψιός μου, υπέθεσα. Ευχήθηκα, για το καλό του, να 'χε πάρει από τη μάνα του.

«Δεν ξέρω τι σου 'χει πει ο αδελφός μου» του είπα, «αλλά εργάζομαι στο Τμήμα Προπαγάνδας και Αγκιτάτσιας του Κόμματος. Ξέρεις τι δουλειά κάνουμε εκεί;»

«Όχι» είπε το αγόρι. Το καημένο είχε πάρει το κούτελο του πατέρα του. Το μέλλον του τον περίμενε κάτω από ένα καπέλο.

Στη μητέρα του: «Στ' αλήθεια δε σου μίλησε ποτέ ο άντρας σου για μένα;».

«Μου 'χε αναφέρει έναν αδελφό που ήταν κάτι σαν τρελός του χωριού στο Πάβλοφσκ» είπε, με τη φωνή λίγο πιο εύθυμη. «Δε μου ανέφερε ποτέ ότι είχες φαλακρύνει.»

«Δε βαριέσαι» είπα, «υπάρχουν και χειρότερα.»

«Δε μας λες καλύτερα γιατί ήρθες;»

«Κάθε μέρα βλέπω φωτογραφίες προδοτών, δολιοφθορέων, αντεπαναστατών, εχθρών του λαού. Τα τελευταία δέκα χρόνια, κάθε μέρα όσες μπορώ. Όμως εδώ και λίγους μήνες, ο αριθμός αυτός αυξήθηκε. Κάποτε έπαιρνα ένα λεπτό ντοσιέ μία φορά το μήνα. Τώρα παίρνω ένα κάθε μέρα. Σε λίγο θα γίνει κούτα. Και μετά, κούτες.»

«Μη μου πεις ότι ήρθες να μας πεις τι κάνεις στο γραφείο σου...»

«Ηρθα για να κάνω μια τελευταία χάρη στον αδελφό μου.»

«Που είναι ποια;»

Οι σπόνδυλοί μου έγιναν κόμπος. Ένιωθα ότι τα χέρια μου δε χωρούσαν στις τσέπες μου. Κι είναι στ' αλήθεια τρομερό να το λες φωναχτά: «Να διασφαλίσω ότι η μοίρα του δε θα στιγματίσει την οικογένεια».

Μάζεψε ό,τι φωτογραφίες του Βάσκα είχε και δεν είχε, όπως της είχα ζητήσει. Σύνολο εννέα. Μία από το γάμο. Από μια εκδρομή στην εξοχή. Μία τη μέρα που είχαν μετακομίσει στην πόλη, το πρώτο πράγμα που έκαναν μόλις εγκαταστάθηκαν στο Λένινγκραντ. Μία του Βάσκα παιδί. Η γυναίκα κάθισε στο ντιβάνι και τις έδειξε μία μία στο αγόρι πριν τις φέρει στην κρεβατοκάμαρα.

Τις άπλωσε πάνω στο γραφείο. Το πάτωμα της κρεβατοκάμαράς της ήταν γυμνό. Το κρεβάτι χωρούσε άνετα τρία άτομα,

η κουβέρτα είχε τραβηχτεί προσεκτικά πάνω απ' τα μαξιλάρια. Δεν πρέπει να το μοιραζόταν με άλλον εκτός από τον γιο της.

Πέταξα στο γραφείο ένα ρούβλι. Το κέρμα στριφογύρισε και κάθισε με το σφυροδρέπανο από πάνω.

«Τι κάνω μ' αυτό;»

Της έδειξα με το πιγούνι τις φωτογραφίες. «Ξέρεις τι να κάνεις.»

Κούνησε πέρα-δώθε το κεφάλι της και, με μια κίνηση του χεριού της που εκτόξευσε έναν μικρό γαλαξία σκόνης, έριξε το κέρμα στο πάτωμα.

Ήταν δυνατόν ν' αγαπούσε ακόμα τον αδελφό μου; Μάλλον όχι. Ο αδελφός μου είχε κηρυχθεί ένοχος θρησκευτικού ραντικαλισμού από ένα αντικειμενικό και δίκαιο δικαστήριο. Και του είχε επιβληθεί η μόνη αρμόζουσα ποινή για έναν παράφρονα που δηλητηριάζε τους άλλους με την πλάνη ότι ο Παράδεισος μας περιμένει. Ο Παράδεισος είναι εφικτός μόνο εδώ, στη Γη, μόνο εμείς μπορούμε να τον φτιάξουμε. Κανείς δεν έπρεπε να ζηλεύει την τυφλή αφοσίωση αυτής της γυναίκας σ' έναν άνδρα που είχε αποδειχθεί ανάξιος της αγάπης. Κανείς δεν πρέπει.

Πίεσε τις φωτογραφίες με τις παλάμες της, πέταξε έξω τους αγκώνες της για να προστατέψει τις εικόνες με τη φαρδιά της πλάτη – αυτή η ενστικτώδης κίνησή της θύμιζε ένα πλάσμα που λιμοκτονεί και θέλει να προστατέψει τις τελευταίες μπουκιές του, και η παρομοίωση δεν είναι ατυχής: το στομάχι δεν είναι το μοναδικό ζωτικό όργανο που πεινάει.

«Φύγε» είπε, με ραγισμένη φωνή. Κοίταξε την ανάστροφη των χεριών της. «Άσε μας ήσυχους.»

Θα μπορούσα να κάνω μεταβολή, να βγω από το δωμάτιο, να κλείσω το θέμα. Ήδη είχα κάνει περισσότερα απ' όσα έπρεπε. Όμως κάτι κρατούσε τις φτέρνες μου καρφωμένες στα σανίδια του πατώματος. Παρ' όλο που η έννοια «οικογένεια» περνούσε

πια στην Ιστορία ανεπιστρεπτί, εγώ δεν είχα ούτε γυναίκα ούτε παιδί, κι ήθελα κάποιον ομοιάμό μου να ζήσει και να δει αυτόν τον παράδεισο που αξιωθήκαμε να χτίσουμε. Ήθελα εκείνο το αγοράκι στο ντιβάνι να μεγαλώσει, να γίνει ζηλωτής του σοσιαλισμού, ν' αναπολήσει τη ζωή του όταν θα 'ναι ένας ευτυχισμένος και χορτάτος γέροντας, να καταλάβει ότι η ανεπίληπτη κοινωνία που τον περιέβαλλε δικαιώνει το θάνατο του πατέρα του, και τότε, να ευγνωμονεί το μάθημα που του 'δωσε ο θείος τον οποίο γνώρισε για λίγο ένα παγερό χειμωνιάτικο πρωινό πριν από μια ολόκληρη ζωή.

Χαζό είν' αυτό, το ξέρω.

Την έπιασα από τον καρπό και σφήνωσα το κέρμα ανάμεσα στα δάχτυλά της.

«Δεν ήρθα να σου κάνω κακό» της είπα. «Ήρθα για να σιγουρέψω ότι δε θα πάθεις κακό. Ο άντρας σου ήταν εχθρός του λαού. Τι νομίζεις πως θα γίνει αν οι άνθρωποι της Νι Κα Βε Ντε² ψάξουν το διαμέρισμα και βρουν αυτές τις φωτογραφίες; Θέλεις να σ' το πω πιο λιανά;»

Όποιο γυμνό συναίσθημα κι αν είχε απλωθεί πάνω στο τραπέζι, κουλουριάστηκε μέσα της. Συνέχισε να κρατάει σφιχτά το κέρμα όταν χαλάρωσα τη λαβή μου. Μ' αυτό το κέρμα αγόραζες μια κρεατόπιτα, ένα μπλοκ ιχνογραφίας, ένα γλύκισμα, μια πλάκα σαπούνη· σε κάποιου άλλου τη χούφτα θα 'ταν μια ακτίνα φως στη συννεφιά, αλλά τα κέρματα δε διαλέγουν τη μοίρα τους.

«Γιατί δεν το κάνεις εσύ; Εσύ είσαι ο καλλιτέχνης. Δουλειά σου είναι.»

Κοίταξα το ρολόι μου. «Σε μία ώρα πιάνω δουλειά.»

Όταν άκουσα τον ήχο που έκανε το κέρμα ξύνοντας το φωτογραφικό χαρτί, δε χρειάστηκε να δω άλλο. Στο σαλόνι, το αγόρι καθόταν ήσυχος και κοίταζε τις λεπτές γραμμές στις παλάμες του.

Ήταν απίστευτο πόσο έμοιαζε του πατέρα του. Μύτη δυσανάλογη με το πρόσωπό του· μαύρα αχτένιστα μαλλιά· χείλη σουφρωμένα και μικρά σαν κουμπί. Θα 'μουν οκτώ όταν ο Βάσκα είχε την ηλικία του. Τα καλοκαίρια, οργώναμε τα χωράφια και τα δάση, και τις νύχτες στέλναμε μηνύματα ο ένας στον άλλον χτυπώντας τη μεσοτοιχία ανάμεσα στα δωμάτιά μας· καθένας είχε το δικό του. Τον έβαζα να ποζάρει παντού, κάτω από φως, σε σκιά, για να σκισάρω το πορτρέτο του, να φυλάξω με κάρβουνο την έκφρασή του πάνω στο χαρτί. Αν δεν ήταν ο Βάσκα, ποτέ δε θα γινόμουν ζωγράφος. Το πρόσωπό του ήταν η μαθητεία μου.

«Μιλάς;» ρώτησα.

Κούνησε πάνω κάτω το κεφάλι.

«Με νοήματα. Μάλιστα. Πες μου τ' όνομά σου.»

«Βλαντίμιρ.»

Τον έπιασα απ' τον ώμο κι εκείνος τινάχτηκε, σαν να τον είχε ξαφνιάσει αυτή η στοργική χειρονομία. Είχε το ίδιο όνομα με τον Λένιν – καλό σημάδι.

«Θέλω να δω αν μπορείς να μου κάνεις μια χάρη» είπα. «Τι λες;»

Κούνησε πάνω κάτω το κεφάλι.

«Κοίτα με στα μάτια» του είπα, και μετά πέρασα αστραπιαία τα δάχτυλά μου δίπλα απ' τ' αυτί του. «Πόσα είναι;»

Σήκωσε τέσσερα δάχτυλα.

«Πολύ καλά. Έχεις κοφτερά μάτια. Μπορεί να γίνεις σκοπευτής ή φρουρός. Τώρα θα σου πω την ιστορία με τον τσάρο και τη ζωγραφιά. Την ξέρεις;»

Το κέρμα που έξιχνε στην κρεβατοκάμαρα θα μπορούσε να 'ναι θρόισμα των φύλλων στον αέρα· θα μπορούσε να 'μαστε μακριά, κοντά σε μια ντάτσα,³ σ' ένα χωράφι, με τον ήλιο να καίει πάνω απ' τα κεφάλια μας.

«Μπα... δεν περίμενα να την ξέρεις» είπα. «Αρχίζει μ' έναν

νεαρό που εκθρονίζει έναν κακό τσάρο. Ο νεαρός γίνεται ο καινούργιος τσάρος. Υπόσχεται στους υπηκόους του πως τα βάσανά τους θα τελειώσουν αν του δείξουν υπακοή. «Πώς θα 'ν' αυτό το καινούργιο βασίλειο;» τον ρωτάνε οι υπήκοοί του. Ο τσάρος το σκέφτεται, και μετά παραγγέλλει στους ζωγράφους της Αυλής να του ζωγραφίσουν πώς θα 'ναι το καινούργιο βασίλειο.

»Στην αρχή η ζωγραφιά είναι μόνο λίγα βήματα πλάτος, μετά καμιά δωδεκαριά, μετά καμιά εκατοστή. Σε λίγο η ζωγραφιά έχει πλάτος κάμποσα χιλιόμετρα. Τεράστια, ε; Για να πετύχει, όμως, χρειάζεται εξαιρετικές πρώτες ύλες. Το λινάρι που ήταν για να ντύσει τους υπηκόους του τσάρου, κατάσχεται για τον καμβά. Το ξύλο που θα έχτιζε τα σπίτια τους, κατάσχεται για την κορνίζα.

»Όταν οι υπήκοοι κρύνουν, ο τσάρος τούς λέει να κοιτάξουν τη ζωγραφιά και να δουν τα υπέροχα παλτά και τις γούνες που δε θ' αργήσουν να φορέσουν. Όταν κοιμούνται έξω, τους λέει να κοιτάξουν τον πίνακα και να δουν τα υπέροχα σπίτια που δε θ' αργήσουν να κατοικήσουν.»

Το αγόρι είχε συνοφρυωθεί – βαριόταν. Πρέπει να 'ταν συνηθισμένο σε πιο συναρπαστικές αφηγήσεις. Η λογοτεχνία για παιδιά δε συγκεντρώνει τόσο την προσοχή των λογοκριτών όσο η λογοτεχνία για μεγάλους, γι' αυτό και οι καλύτεροι συγγραφείς μας, όπως είναι φυσικό, συρρέουν στο είδος.

«Πόσα δάχτυλα είναι τώρα;» ρώτησα.

Το αγόρι σήκωσε τρία.

Πήγα το χέρι μου ακόμα πιο πίσω του. «Τώρα;»

Το αγόρι σήκωσε ένα.

«Και τώρα;»

Το αγόρι πήγε να στρίψει το κεφάλι του, αλλά τον εμπόδισα. «Κοίτα μπροστά σου. Όπως και οι άνθρωποι σε μια ζωγραφιά δεν

μπορούν να στρίψουν το κεφάλι τους για να δουν ποιος είναι πίσω τους, έτσι ούτε εσύ μπορείς.»

«Δεν μπορώ να δω πόσα δάχτυλα είναι» είπε. «Το χέρι σου είναι τελείως πίσω μου.»

«Πολύ σωστά» είπα. «Γιατί εκεί είναι ο πατέρας σου. Είναι εκεί, ζωγραφισμένος στο φόντο, πίσω απ' το κεφάλι σου, εκεί που δεν μπορείς να δεις. Είναι εκεί, αλλά δεν μπορείς να στρίψεις το κεφάλι σου για να τον δεις.»

Το ξύσιμο με το κέρμα είχε σταματήσει πριν από ώρα. Όταν σήκωσα τα μάτια μου, η μητέρα του παιδιού στεκόταν στην πόρτα της κρεβατοκάμαρας. Την ακολούθησα. Οι φωτογραφίες ήταν τοποθετημένες με τάξη πάνω στο γραφείο. Σε καθεμιά, ένα και μόνο πρόσωπο είχε ξυστεί με τόση μανία, ώστε φαινόταν από μέσα ο κόκκος του ξύλου. Το θέαμα ήταν αβάσταχτο. Έκλεισα τα μάτια μου.

«Να φωτογραφίζεις τον γιο σου κάθε χρόνο» τη συμβούλεψα. «Αν σε συλλάβουν, θα τον βάλουν σε κάποιο κρατικό ορφανοτροφείο ένας θεός ξέρει πού. Οπότε, αν έχεις μια πρόσφατη φωτογραφία, θα 'χεις και περισσότερες πιθανότητες να τον βρεις.»

Είχα φτάσει στην εξώπορτα όταν μ' άρπαξε από τον καρπό και με γύρισε.

«Δεν τελειώσεις» είπε. «Δε χρωστάς μόνο τόσα στον άντρα μου.»

«Αυτό είναι το καλύτερο που μπορούσα να κάνω.»

Το χέρι της ήταν στο σβέρκο μου. Το αγόρι κοίταζε με σκούρα, θολωμένα μάτια. Τι έβλεπε όταν μ' έβλεπε; Καθένας παραμένει ο ήρωας της δικής του ιστορίας, ακόμα κι όταν γίνεται ο κακός στην ιστορία ενός άλλου. Το στήθος της μητέρας του ζούπιζε το μπράτσο μου.

«Είσαι στο κόμμα» επέμεινε. «Κάνε κάτι. Πήγαινε μας κάπου.»

«Εγώ διορθώνω εικόνες. Τίποτ' άλλο.»

«Τότε πες μας τι να κάνουμε. Πες μου. Άμα τα πάνε σε ορφανοτροφεία, μετά δεν τα ξαναβρίσκεις.»

Κοιτάζοντάς με με κάτι μάτια όλο φλέβες, αγκάλιασε τα μάγουλά μου με τις παλάμες της. Τα μεσιανά της δάχτυλα κρύφτηκαν κάτω απ' τους λοβούς των αυτιών μου. Υπήρχε κάτι αλλόκοτο στην έντονη, πυκνή ζεστασιά της ανάσας της στο πρόσωπό μου. Δεν μπορούσα να θυμηθώ πότε ήταν η τελευταία φορά που είχα νιώσει τόσο κοντινή μιαν ανάσα, ούτε η τελευταία φορά που κάποιος είχε την ανάγκη μου.

«Κοίταξε ν' αποδείξεις τη νομιμοφροσύνη σου» είπα σιγανά. «Αυτό πιάνει. Σ' εμένα τουλάχιστον, έπιασε.»

Κοίταξε το αγόρι, και μετά με πήρε από το χέρι και με ξαναπήγε στην κρεβατοκάμαρα, στο κρεβάτι που ήταν ό,τι έπρεπε για δύο. Εγώ το μόνο που ήθελα ήταν να φύγω, ν' απαλλαγώ απ' αυτούς τους ανθρώπους. Ακόμα κι έτσι, πάντως, ήταν ανακουφιστικό να τη βλέπεις να πηγαίνει τον αδελφό του πεθαμένου άντρα της στην κρεβατοκάμαρα, ανακουφιστικό γιατί καταλάβαινα ότι το παιδί είχε πιθανότητες να γίνει εκείνος ο ευτυχισμένος και χορτάτος γέροντας επειδή η μητέρα του καταλάβαινε, αντίθετα από τον πατέρα του, ότι αυτό που μας κρατάει πάνω στη Γη δεν είναι ο Θεός, ούτε η βαρύτητα, αλλά η κρατική χάρις.

Τράβηξα το χέρι μου. Εκείνη στράφηκε, πελαγωμένη. Έσκυψα για να μη μ' ακούσει το παιδί:

«Τη νομιμοφροσύνη σου την αποδεικνύεις με την κατάδοση». Οι λέξεις ταξίδεψαν μιαν απόσταση ίσα με το μικρό μου δαχτυλάκι: απ' τα χείλη μου, στ' αυτί της. «Καρφώνεις κάποιον κοντινό σου. Κι αυτό, απ' ό,τι ξέρω, πιάνει.»

Δύο χρόνια έχουν περάσει από τότε. Πριν από ένα μήνα, το Τμήμα επέταξε το μικρό μου γραφείο. Μια κακόβουλη αίσθηση του

χιούμορ, αν μη τι άλλο, γέμισε το κενό ανάμεσα στ' αυτιά τού ανωτέρου μου: μου ανέθεσε να συνεχίσουμε τη δουλειά μας κάτω από τη γη· πολλά μέτρα κάτω από τη γη.

Αποχαιρετώ τον ουρανό και πιάνω να κατεβαίνω. Ανάμεσα σε θαμπούς ηλεκτρικούς γλόμπους, φαντάζομαι ότι σιγά σιγά με καταπίνει η σκιά, σαν να 'μπαινα σε πίνακα του Καραβάτζιο. Όσο νωρίς κι αν πηγαίνω το πρωί, οι εργάτες είναι ήδη εκεί: στήνουν ράγες, καλουπώνουν σήραγγες, χωρίς να σηκώνουν ποτέ τα κουρασμένα μάτια τους για να με κοιτάξουν. Χώνομαι σ' ένα σμάρι από πριονίδια και βγαίνω στην πόρτα αυτού που κάποτε θα είναι το γραφείο του σταθμάρχη.

Ο Μαξίμ, ο βοηθός μου, τα 'χει όλα έτοιμα. Πάνω στον πάγκο εργασίας βρίσκονται ακροφύσια, κύλινδροι πεπιεσμένου αέρα, χρώματα, ενσφράγιστες ντιρεκτίβες και στοίβες φωτογραφίες που περιμένουν διόρθωση.

Ο φωριαμός με τους Νεότερους Στάλιν είναι στη γωνία. Εκεί μέσα υπάρχουν φωτογραφίες του βοζντ⁴ μας, τραβηγμένες πριν από δέκα ή είκοσι χρόνια. Όποτε μπορούμε, αντικαθιστούμε μερικές φωτογραφίες με έναν Νεότερο Στάλιν. Είναι πολύ σημαντικό να μεταλαμπαδεύουμε στο λαό το νεανικό σφρίγος τού ηλικιωμένου ταγού του. Όσο πιο συχνά το κάνουμε, τόσο πιο πίσω στο χρόνο πρέπει ν' ανατρέχουμε για να βρούμε νέο υλικό. Οι αναγνώστες κάποιων εφημερίδων μπορεί ν' απορούν για το πώς γίνεται και κάθε χρόνο δείχνει όλο και πιο νέος· στα εβδομηκοστά του γενέθλια θα είναι ένας λεπτοπρόσωπος έφηβος.

«Άργησες, σύντροφε» λέει ο Μαξίμ, άλλος λεπτοπρόσωπος έφηβος κι αυτός. Η μέρα που γνωριστήκαμε, όταν το Τμήμα Προπαγάνδας και Αγκιτάτσιας του Κόμματος τον όρισε βοηθό μου, ήταν και η τελευταία μέρα που με είχε χαιρετήσει. Στέλνει γράμματα που υμνούν την ηγεσία του Κόμματος, με την ελπίδα ότι

η αστυνομία θα διαβάσει και θα καταγράψει αυτά τα τεκμήρια νομιμοφροσύνης του. Είναι κοινό μυστικό ότι θέλει να μου πάρει τη θέση.

«Γέρασα, σύντροφε» λέω.

Ο Μαξίμ, το κτηνάκι, κατανεύει.

Ός το μεσημέρι έχουμε διορθώσει με τον αερογράφο τρία πρόσωπα από ένα πορτρέτο της Επιτροπής Εξωτερικού Εμπορίου του 1930 που έχει ρετουσαριστεί τόσο πολλές φορές, ώστε πιο πολύ μοιάζει με ζωγραφική παρά με φωτογραφία. Το πιο σωστό είναι να πω «έχω διορθώσει», γιατί η μόνη συμβολή του Μαξίμ είναι ο καπνός του τσιγάρου του κι ένα ξινό χαμόγελο. Την ώρα που είμαι συγκεντρωμένος στο πρόσωπο κάτω από τον αερογράφο μου, σηκώνω τα μάτια και βρίσκω τον Μαξίμ συγκεντρωμένο στο δικό μου. Το κτηνάκι δεν είναι ικανό να σβήσει ούτε μολυβιά.

Τρώμε ο καθένας μόνος του. Ο Μαξίμ μένει στην ατμόσφαιρα φωτεινότητα του γραφείου, ενώ εγώ περιδιαβαίνω στις σήραγγες. Έχω περάσει ώρες διατρέχοντας αυτές τις σήραγγες και δεν αξιόθηκα να δω πού τελειώνουν. Κάποτε τα τρένα θα διασχίζουν αυτόν τον κάτω κόσμο μεταφέροντας τους ευγνώμονες πολίτες ενός σοσιαλιστικού παραδείσου. Και τότε, όλη η δουλειά που έχουμε κάνει εδώ κάτω εν ονόματί τους, θα βρει δικαίωση.

Το απόγευμα, ασχολούμαστε μ' έναν πίνακα του Ισαάκ Μπρόντσκι⁵ που εικονίζει την άφιξη του Λένιν στο Σταθμό Φινλανδία της πόλης που τότε ονομαζόταν Πέτρογκραντ.

«Προσέχεις την προοπτική, Μαξίμ;» είπα. «Βλέπεις πώς όλες οι γραμμές συγκλίνουν στο σημείο φυγής που είναι το ανοιχτό στόμα του σύντροφου Λένιν, για να δώσουν την αίσθηση πως όλη η σκηνή αποδίδεται μέσα από την ομιλία του; Η τεχνική αυτή ανατρέχει στους δάσκαλους της Αναγέννησης. Σκέψου τον *Μυστικό Δείπνο* του Λεονάρντο.»⁶

Είναι τόσο σπάνιο να πέσεις σε καλή δουλειά.

Ο Μαξίμ κάνει μια γκριμάτσα και δείχνει τον Εχθρό Τρότσκι, που καραδοκεί πίσω από τον Λένιν και που πρέπει να τον σβήσουμε, γιατί ποτέ δεν ήταν εκεί.

«Ελα» λέει, περιφρονώντας, όπως πάντα, το φορμαλισμό. «Ήδη θα μας πάρει πολύ χρόνο να διορθώσουμε τον πίνακα, πόσο μάλλον αν αρχίσουμε να μιλάμε για την ιστορία της Δυτικής Τέχνης. Έτσι κι αλλιώς, η ζωγραφική έπρεπε να 'χει σταματήσει στον Δεονάρντο· να τελειώσει ψηλά.»

Κρίμα. Φοβάμαι πως είμαι ο τελευταίος από τους εικαστικούς διορθωτές του Λένινγκραντ που σπούδασαν στην Αυτοκρατορική Ακαδημία Καλών Τεχνών πριν από την Επανάσταση. Η νέα γενιά, φιλισταίοι όπως ο Μαξίμ, μεγάλωσαν σε σχολεία όπου τα παιδιά πασαλείβουν με σταχτόνερο τα πρόσωπα πολιτικών εχθρών. Μαθαίνουν να λογοκρίνουν πριν μάθουν να γράφουν. Δε διδάχθηκαν ποτέ να δημιουργούν αυτά που τώρα καταστρέφουν, κι έτσι, τους είναι αδύνατον να εκτιμήσουν τι ακριβώς είν' αυτό που θυσιάζουν.

Τον περασμένο Ιούλιο είχα την ευκαιρία να διορθώσω μια δική μου ελαιογραφία, μια σκηνή της Οκτωβριανής Επανάστασης που είχα ζωγραφίσει πριν από δέκα χρόνια, το 1927. Ανάμεσα στους εξεγερμένους προλετάριους είχα περιλάβει κατά λάθος τις μορφές του Γκριγόρι Ζινόβιεφ και του Λιεφ Κάμενιεφ που δε θα μπορούσε να είναι εκεί, αφού η δολιότητά τους είχε αποδειχθεί σε μια πρόσφατη δημόσια δίκη.⁷ Αντικατέστησα τους κακούς μας με τον ήρωά μας· ο Στάλιν ήταν εκεί, είναι εκεί, είναι παντού. Πρόσεξα, όμως, κι άλλα λάθη –ελαφρές αποκλίσεις στην προοπτική, μια κακοζωγραφισμένη ιτιά, ένας επίπεδος και στέρφος νυχτερινός ουρανός–, τα οποία, χωρίς να μου το 'χει ζητήσει κανένας, θεώρησα χρέος μου να διορθώσω. Μου 'φαγε δύο εβδομάδες κά-

τι που δε θα 'πρεπε να μου πάρει πάνω από ένα απόγευμα. Πολύ σπάνια σου δίνεται δεύτερη ευκαιρία.

Ο Μαξίμ βάζει μια καινούργια φωτογραφία πάνω στο γραφείο.

Η φωτογραφία δείχνει μια μπαλαρίνα που ίπταται στη σκηνή του Μαρίνσκι.⁸ Ο αριστερός της βραχίονας υψώνεται στη φωτεινή δέσμη ενός αόρατου προβολέα. Ένα διάδημα με φτερά στεφανώνει τα μαύρα της μαλλιά. Τα παχιά δάχτυλα μιας ανδρικής σιλουέτας ζώνουν τη μέση της. Ο άνδρας τη σηκώνει, την αφήνει να πέσει, τη μεταφέρει ή την υποδέχεται. Καθώς η φωτογραφία είναι τραβηγμένη από τα παρασκήνια, φαίνονται οι πρώτες πέντε σειρές θεατών.

«Ποια είν' αυτή;»

Ο Μαξίμ σηκώνει τους ώμους. Η γυναίκα δεν είναι καμία. Το γεγονός ότι μας δόθηκε η φωτογραφία της είναι αδιάσειστη απόδειξη ότι έχει σταματήσει το χορό.

Σ' αυτή τη φωτογραφία, όμως, ακόμα πετάει. Ακόμα έχει τουτού, καλσόν, γεμάτο θέατρο, στο καμαρίνι της τριαντάφυλλα στο βάζο και σαμπάνια στον πάγο. Ακόμα έχει καριέρα. Σπίτι. Δίπλωμα. Πιστοποιητικό γεννήσεως. Εδώ, σ' αυτή τη φωτογραφία, ακόμα υπάρχει.

Ξέρω πως πρέπει να γεμίσω τον αερογράφο και να τον φέρω πάνω στο μακιγιαρισμένο μάγουλό της, αλλά μοιάζει τόσο πολύ στη γυναίκα του αδελφού μου –αστεία πράγματα, το ξέρω–, κι αν τη μουντζούρωνα θα 'ταν σαν να βαιοπραγούσα πάνω της, πάνω σ' αυτό το χαρτί, πάνω στο μελάνι του αερογράφου, πάνω σε όποιο χέρι κρατούσε την εικόνα της ποτέ, πάνω σε όποιο μάτι την έβλεπε ποτέ.

Τέτοιο πράγμα δεν μου 'χει ξανασυμβεί, τ' ορκίζομαι. Περιμένω να περάσει λίγο το πρώτο σοκ. Ο Μαξίμ πρέπει να πρόσεξε την έκφρασή μου και με ρωτάει αν είμαι καλά.

«Δεν είναι τίποτα» του λέω, «μια μικρή ζαλάδα.»

«Να τρως το φαί σου αντί να τρέχεις στις σήραγγες» μου λέει και μου προτείνει ν' αφήσουμε τη χορεύτρια για την άλλη μέρα.

Όταν ανεβαίνω τα ξύλινα σκαλιά και βγαίνω στο δρόμο, το ηλιοβασίλεμα είναι ένα χάλκινο νόμισμα στον ορίζοντα. Σε λίγο μπαίνει Νοέμβρης, ο χειμώνας κοντεύει. Σε λίγο η νύχτα θα τυλίξει τη Γη, κι όλο το Λένινγκραντ θα γίνει μια σήραγγα που θα τη διασχίζω.

Παλάτια χρώματος παστέλ κατά μήκος του Νέβα, σχεδιασμένα από τον Φραντσέσκο Μπαρτολομέο Ραστρέλι⁹ ή τους κατοπινούς μιμητές του· έχω ξεχάσει ποια είναι αυθεντικά και ποια όχι. Ο Ραστρέλι πέθανε εδώ, το 1771, και οι μετέπειτα προσθήκες –ιδιωτικοί δρόμοι, γκαράζ, κεραίες, καγκελωτά παράθυρα, σιδηρόπορες– είναι ολοφάνερες. Άραγε αυτές οι αρχιτεκτονικές μετατροπές υπονομεύουν το αρχικό όραμα του Ραστρέλι, ή ο Ραστρέλι, ως συνάδελφος ζωγράφος της Αυλής, θα καταλάβαινε ότι όπως οι πολιτικές απόψεις, το ήθος και οι πεποιθήσεις, έτσι και η τέχνη κάθε ανθρώπου υπόκειται στις εντολές της εξουσίας;

Μια αφίσσα γράφει: ΓΥΝΑΙΚΕΣ, ΜΗΝ ΕΙΣΤΕ ΑΝΟΗΤΕΣ, ΑΣΧΟΛΗΘΕΙΤΕ ΜΕ ΤΑ ΣΠΟΡ! Μια άλλη δείχνει έναν άνδρα με δεμένα μάτια που κατευθύνεται σ' έναν γκρεμό: ΟΙ ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΟΙ ΕΙΝΑΙ ΤΥΦΛΟΙ ΠΟΥ ΝΟΜΙΖΟΥΝ ΟΤΙ ΒΛΕΠΟΥΝ!

Τα γυαλιά μου θολώνουν μόλις μπω στο σπίτι. Αναζητώ όση ζέστη έχει απομείνει απ' το μαγκάλι. Σ' αυτόν τον ίδιο δρόμο, πριν από ογδόντα χρόνια, ένας πολωνός εμιγκρές¹⁰ επινόησε το καλοριφέρ· ακόμα περιμένω να μου βάλουν ένα σώμα. Όταν πήρα προαγωγή, πριν από πέντε χρόνια, μια ενδεκάδα υπάλληλοι σάρωσαν το διαμέρισμά μου και κατάσχεσαν όλες τις εικόνες που είχαν το πρόσωπό μου. Για λόγους ασφαλείας, μου εξήγησαν.

Οι τοίχοι μου είναι γυμνοί, εκτός από ένα κρεμασμένο πορτρέ-

το του βοζντ μας, του Στάλιν. Το πορτρέτο έχει βινιεταριστεί έτσι ώστε το πρόσωπο του Στάλιν να φαίνεται σαν να αιωρείται ελεύθερα μέσα σ' ένα χνουδάτο φως, όπως οι άγιοι ή ο Σωτήρας σε παλιά εικονίσματα. Αν ο Παράδεισος δεν μπορεί να υπάρχει παρά μόνο στη Γη, τότε ο Θεός δεν μπορεί παρά να είναι άνθρωπος.

Αναποδογυρίζω το πορτρέτο. Πίσω του έχω ζωγραφίσει μιαν απ' τις αγριόγατες του Ανρί Ρουσό,¹¹ μια στικτή, χρυσαφένια αναλαμπή που καιροφυλακτεί πίσω από φύλλα χλοερά. Μια αίσθηση ότι ανήκω κάπου διαρρέει από μέσα μου μ' έναν αναστεναγμό. Τώρα είμαι σπίτι μου.

Στη γενιά μου, η θέση του καλλιτεχνικού διορθωτή είναι βραβείο παρηγοριάς για αποτυχημένους ζωγράφους. Παρακολούθησα για ένα χρόνο την Αυτοκρατορική Ακαδημία Καλών Τεχνών, όπου ζωγράφισα μικρές νεκρές φύσεις –πανέρια με φρούτα και βάζα με λουλούδια–, καθεμιά τους ρεαλιστική σαν φωτογραφία, και μετά πέρασα στην προσωπογραφία, στην κλίση μου, την τελειότερη τέχνη. Το ανθρώπινο πρόσωπο είναι ένα θαύμα: πού αλλού σ' ολόκληρο τον φυσικό κόσμο όμοια χαρακτηριστικά συνθέτουν τόσο μοναδικά σύνολα; Όταν κοιτάξεις εξονυχιστικά ένα πρόσωπο, ανοίγεσαι στη δυνατότητα του ελέους. Αν οι εγκληματίες ζωγράφιζαν τα πρόσωπα των θυμάτων τους πριν διαπράξουν τα εγκλήματά τους, και οι δικαστές τα πρόσωπα των ενόχων πριν τους καταδικάσουν, τότε δε θα 'μεναν πρόσωπα για να τα ζωγραφίσουν οι δήμιοι.

«Έχουμε την τέχνη για να μην πεθάνουμε από την αλήθεια»¹² έγραψε ο Νίτσε, κι αυτή τη φράση την έχω καρφισώσει στον πάγκο εργασίας μου. Ακόμα κι απ' όταν ήμουν φοιτητής ήξερα ότι πεθαίνουμε από τέχνη τόσο εύκολα όσο και από βασανιστήρια. Βέβαια, κάποιοι οραματιστές ερμήνευσαν τα λόγια του Νίτσε ως

έδικτο και όχι ως ειρωνεία, αλλά τώρα αυτοί είναι νεκροί ή φυλακισμένοι, και τα έργα τους έχουν λιγότερες πιθανότητες ακόμα και από τα δικά μου να στολίσουν τους τοίχους του Ερμιτάζ. Μετά την Επανάσταση, εκκλησίες συλήθηκαν, κειμήλια καταστράφηκαν, έργα ανεκτίμητης αξίας πουλήθηκαν στο εξωτερικό με αντάλλαγμα βιομηχανικό εξοπλισμό· έβαλα κι εγώ το χέρι μου, απρόθυμα στην αρχή, καταστρέφοντας θρησκευτικές εικόνες ενώ ονειρευόμουν να δημιουργήσω πορτρέτα. Από τότε έγγραφα και διέγραφα ανθρώπινα πρόσωπα.

Σε λίγο καιρό με πλησίασαν όργανα της ασφάλειας και μου έδωσαν μια θέση. Όσοι δεν μπορούν να επιτύχουν, διδάσκουν. Όσοι δεν μπορούν να διδάξουν, λογοκρίνουν τις επιτυχίες των άλλων. Όμως, υπάρχουν και χειρότερα· απ' ό,τι ακούω, και ο γερμανός καγκελάριος είναι αποτυχημένος καλλιτέχνης.¹³

Η περισσότερη λογοκρισία, βέβαια, ασκείται από εκδότες και αρχισυντάκτες. Λίγο κόψιμο, λίγο στρώσιμο, λίγο στένεμα, μπορούν να εξοβελίσουν πολλά ανεπιθύμητα στοιχεία. Αυτό, όμως, έχει και τα όριά του· ένα απ' αυτά, ας πούμε, είναι τα βλογοιοκομμένα μάγουλα του Στάλιν. Για να τα φτιάξεις, πρέπει να κροπάρεις όλο του το κεφάλι, ένα έγκλημα για το οποίο είναι πολύ πιθανό ν' ακολουθήσει και το δικό σου κεφάλι. Για μια τόσο λεπτεπίλεπτη εργασία μ' έφεραν εμένα. Επί τέσσερις μαύρους μήνες, δεν έκανα τίποτ' άλλο από το να ψεκάζω τα μάγουλά του με τον αερογράφο.

Τον πρώτο μου καιρό στο Τμήμα, δε μου ανέθεταν τόσο λεπτές αποστολές. Την πρώτη μου χρονιά, χτένισα ράφια βιβλιοθηκών με την προσφάτως επηυξημένη έκδοση του *Συγκεντρωτικού καταλόγου βιβλίων αποκλεισμένων από Βιβλιοθήκες και το δίκτυο εμπορίας βιβλίων*, ψάχνοντας για τυχόν εικόνες κρατικών αξιωματούχων που είχαν πέσει σε δυσμένεια. Αυτό, εδώ που τα λέμε, είναι δου-

λειά βιβλιοθηκάριου, αλλά δεν μπορείς να 'χεις εμπιστοσύνη σε ανθρώπους που διαβάζουν τόσο πολύ.

Βρήκα ένοχες εικόνες σε βιβλία, σε παλιές εφημερίδες, σε φυλλάδια, σε πίνακες ή σε φωτογραφίες, πορτρέτα ανθρώπων καθιστών ή όρθιων μες στο πλήθος. Οι περισσότερες μπορούσαν να γίνουν κομματάκια (ή και τα ίδια τα έντυπα που τις φιλοξενούσαν να σκιστούν ή να φυλαχτούν σε επτασφράγιστα αρχεία), αλλά κάποιες απ' αυτές τις λογοκριμένες εικόνες χρειαζόταν να παραμείνουν εν είδει διδακτικού μύθου. Η λύση ως προς αυτές ήταν η εξαίλιψη με σινική μελάνη. Μια βουτιά στο μελανοδοχείο του σταγονόμετρου, δυο-τρεις πιέσεις της φούσκας του, και το έκπτωτο⁴ πρόσωπο πνιγόταν σε μια λαμπερή μαύρη λιμνούλα.

Μόνο μία φορά αξιώθηκα να βιώσω την αληθινή δύναμη της δουλειάς μου. Στο αναγνωστήριο της Βιβλιοθήκης του Κρατικού Πανεπιστημίου του Λένινγκραντ, που το επισκεπτόμουν συχνά για να εντυπώσω σε σελίδες προεπαναστατικών εντύπων, είδα έναν νεαρό με πατατούκα να ψάχνει σ' έναν τόμο με δεμένα περιοδικά. Φτάνοντας στη μέση περίπου του τόμου, στο τεύχος του Αυγούστου 1926, σταμάτησε σ' ένα ομαδικό πορτρέτο στρατιωτικών ευελπίδων. Οι ευέλπιδες πόζαραν όρθιοι, σε τρεις αυστηρές σειρές, ενενήντα τρία πρόσωπα σύνολο, εξήντα δύο απ' τα οποία τα είχα εξαλείψει, ένα προς ένα, μέσα σε δύο χρόνια.

Εξακολουθώ να μη γνωρίζω ποιον ακριβώς απ' τους εξήντα δύο έψαχνε ή αν ο δικός του ανήκε σ' εκείνα τα τριάντα ένα πρόσωπα που δεν είχαν μαυριστεί. Οι ώμοι του έγειραν μπροστά. Το χέρι του άρπαξε το τραπέζι για να στηριχτεί. Κάτι ράγισε πίσω απ' τα μεγάλα καστανά του μάτια. Ένα αγκομαχητό έφυγε απ' τα χείλη του, πριν πνίξει την κραυγή με τη γροθιά του.

Με λίγες σταγόνες μελάνι είχα ασκήσει στην ψυχή του μια βία που κανένα από τα πιο αγαπημένα μου πορτρέτα δε θα μπορούσε

ποτέ να καταφέρει. Για να είναι η τέχνη το καλέμι που σπάει μέσα μας το μάρμαρο, ο καλλιτέχνης πρέπει πρώτα να γίνει το σφυρί.

«Τέρμα η τεμπελιά» λέει ο Μαξίμ. «Σήμερα διορθώνουμε τη χορεύτρια.»

«Σαν πολύ δε βιάζεσαι, Μαξίμ; Οι προσωπικές φιλοδοξίες δεν κάθονται καλά στους ώμους ενός σοσιαλιστή.»

Γρυλίζει. Ίσως ο Μαξίμ είναι η πιο τρανή απόδειξη της θεωρίας ότι ο άνθρωπος κατάγεται απ' τον πίθηκο.

Δεν έχουν περάσει πολλές μέρες από τότε που πήραμε τη φωτογραφία της έκπτωτης χορεύτριας. Είχα ελπίσει ότι θα παράπεφτε μέσα σ' ένα σωρό άλλες ένοχες εικόνες. Ο προθάλαμος είναι γεμάτος με στοίβες από κούτες που μας φτάνουν στον ώμο και ψηλώνουν μέρα με τη μέρα. Ας μη συνεχίσω την περιγραφή ως την προβλέψιμη κατάληξη.

Ο Μαξίμ προετοιμάζει τη φωτογραφία πάνω στον πάγκο. Η γυναίκα του αδελφού μου δεν είναι μπαλαρίνα. Δεν είν' αυτή. Σ' αυτήν δεν οφείλω τίποτα. Αυτή είναι εχθρός, είναι μη πρόσωπο, δεν είναι καν εκεί. Έχω ψεκάσει με τον αερογράφο τον Τρότσκι τόσο πολλές φορές, ώστε αναγνωρίζω κάθε του διάθεση, κάθε χειρονομία του, τον ξέρω με την οικειότητα συγγενούς και δεν το μετάνιωσα ποτέ, όμως με τη σκέψη ότι πρέπει να σβήσω αυτή την ξένη, κάτι μέσα μου γκρεμίζεται σε μιαν άβυσσο θλίψης.

Συγκεντρώσου, λέω μέσα μου.

«Μου δίνεις τον αναπτήρα σου;» με ρωτάει ο Μαξίμ, κρατώντας ένα τσιγάρο. Του τον δίνω, κι εκείνος, χωρίς να πάψει να με κοιτάζει, ανάβει το τσιγάρο του.

Ο Μαξίμ ετοιμάζει τον αερογράφο, κι εγώ γεμίζω ένα τενεκεδάκι με γκρίζαμπογιά. Πίσω από εκπνοές καπνού με παρατηρεί καθώς ψεκάζω τη σκηνή πάνω στα πόδια της έκπτωτης χορεύ-

τριας, τα πρόσωπα του κοινού πάνω στο λεπτό της στέρνο. Αποφασίζω να πέσει στα χέρια του παρτενέρ της. Εκείνη δεν κοιτάζει το κοινό, αλλά τη φωτογραφική μηχανή που είναι στο βάθος της σκηνής, μέσα απ' τ' ανοιχτό διάφραγμα, εμένα, το ύστατο κοινό της, καθώς σβήνω τα μάτια της.

Χρειάζεται πολλή δεξιοτεχνία, πολλή εικαστική αντίληψη για να εξαφανίσεις μια μορφή στο φόντο. Μ' έναν μεγεθυντικό φακό κι ένα λεπτό πινέλο, απαλείφω το στήθος της από τ' ανοίγματα ανάμεσα στα δάχτυλα του παρτενέρ της. Ψεκάζω τα μπράτσα της ώπου το μόνο που μένει είναι το αριστερό της χέρι, ξακρισμένο στον προβολέα, σαν ένα γάντι που το πήρε ο αέρας και χορεύει μ' έναν μοναχικό άνδρα, και τ' αφήνω εκεί μέχρι να τελειώσω.

Υπάρχουν στιγμές έντονης δημιουργικής απόλαυσης: το δεξί πόδι της χορεύτριας μασκάρει το πρόσωπο ενός εφήβου στην μπροστινή σειρά, και στη θέση του ποδιού ζωγραφίζω ένα πορτρέτο-μινιατούρα του αδελφού μου, Βάσκα, όταν είχε αυτή την ηλικία. Τα τελευταία δύο χρόνια τον έχω βάλει σε εκατοντάδες φωτογραφίες και πίνακες. Ο Βάσκα νεαρός. Ο Βάσκα γέρος. Ο Βάσκα ανάμεσα στο πλήθος που ακούει τον Λένιν. Ο Βάσκα εργάτης στα χωράφια και στις φάμπρικες. Κρέμεται στους τοίχους δικαστηρίων, υπουργείων, σχολείων, φυλακών, ακόμα και του αρχηγείου της Νι Κα Βε Ντε, όπου, αν κοιτάξεις προσεκτικά, θα δεις τον Βάσκα να κοιτάζει στα μάτια τον Γιεβγκένι Τουτσκόφ,¹⁵ τον άνθρωπο που τον εξαφάνισε.

Ν' ανησυχώ μη με πιάσουν; Αν είναι δυνατόν. Οι ανώτεροί μου εστιάζουν τόσο πολύ σ' αυτούς που αφαιρώ, ώστε δεν προσέχουν ποιους προσθέτω.

Το αριστερό χέρι της χορεύτριας εξακολουθεί να αιωρείται στο κενό. Την απόφασή μου πιο πολύ την έχω αισθανθεί παρά την έχω αποφασίσει. Αφήνω κάτω τον αερογράφο όπως κάποιος αφήνει

κάτω ένα πιρούνι επειδή αισθάνθηκε ναυτία. Θ' αφήσω το χέρι της έκπτωτης χορεύτριας εκεί που είναι, εκεί που πρέπει να είναι, ακριβώς εκεί, ένα και μοναδικό χέρι που γνέφει για βοήθεια, που γνέφει για αποχαιρετισμό, που δε χειροκροτεί κανέναν, ένα και μοναδικό χέρι που μπορεί κάποτε ν' αγκάλιασε το λαιμό μου ενώ μια φωνή στ' αυτί μου μου ζητούσε βοήθεια.

Γλιστρώ τη διορθωμένη φωτογραφία σ' ένα πάκο με άλλες έξι. Ο Μαξίμ τις κοιτάζει μία μία, ενώ εγώ καθαρίζω τον αερογράφο μ' ένα μουσαμά. Γρυλίζει. Άραγε το πρόσεξε;

«Όλα εντάξει, σύντροφε;» ρωτάω, κάνοντας ό,τι μπορώ για να μην τρέμει η φωνή μου,

Χαμογελά ζεστά. Χαυλιόδοντες καπνού βγαίνουν απ' τα ρουθούνια του.

«Θαύμαζα τη δουλειά σου» λέει. «Πόσο εύκολο είναι να παραβλέψει κανείς την ομορφιά αυτού που κάνουμε, ε;»

Όλο το υπόλοιπο απόγευμα δουλεύουμε πάνω στην πιο πρόσφατη κούτα. Όταν ο Μαξίμ σέρνεται στον προθάλαμο, τραβάω τη φωτογραφία της χορεύτριας απ' το πάκο. Είναι τρελό, είναι ένστικτο παράφρονα, αλλά τι θα γίνει αν κάποιος προσέξει αυτό το μετέωρο χέρι; Θα με τιμωρήσουν για την αμέλειά μου;

Ο Μαξίμ επιστρέφει στο γραφείο πριν προλάβω να διορθώσω τη φωτογραφία και να την ξαναβάλω στη θέση της, κι έτσι την κρύβω στην ποδιά μου. «Είσαι καλά, σύντροφε;» ρωτάει. «Δείχνεις σαν να 'χες πυρετό.»

Σκουπίζω το μέτωπό μου με το μανίκι μου. «Ίσως απ' το πολύ υπόγειο.»

Ο Μαξίμ κατανεύει και προτείνει να σχολάσουμε νωρίς σήμερα. Κατανεύω κι εγώ, με ευγνωμοσύνη. Μη ξέροντας τι άλλο να κάνω, διπλώνω τη φωτογραφία και τη βάζω στην τσέπη του πανωφοριού μου. Έχω κάνει καμιά δεκαριά βήματα στη σήραγγα, όταν

τον ακούω να μου φωνάζει: «Σύντροφε, μήπως ξέχασες τίποτα;».

Ξαφνικά, ο πυρετός που υπέθεσε ο Μαξίμ γίνεται πραγματικός. Δεν υπάρχει καμία δικαιολογία να βγάλεις μια φωτογραφία από το γραφείο. Χώρια που θεωρείται θανάσιμο παράπτωμα. Κρατιέμαι από το κούφωμα της πόρτας.

«Ορίστε...;» καταφέρνω να πω.

Ο Μαξίμ με τρώει με τα μάτια. Ξέρει. Ξέρει.

«Όσο πας, όλο και πιο αφηρημένος, σύντροφε» λέει και μου τείνει τον ασημένιο αναπτήρα μου.